

REYNAERT REGEERT
Nieuwe vossenavonturen in *Dear Fox*

Rik VAN DAELE

Renars est mors :

Renars est vis!

Et Renars regne!

"Reynaert is dood, Reynaert leeft, Reynaert regeert" riep de Parijse dichter Rutebeuf in zijn *Renart le bestourné* (geschreven tussen 1260 en 1270). Deze verzen illustreren treffend de grote populariteit van de vos in de twaalfde en dertiende eeuw.

Vanaf 1174 ontstonden in Frankrijk kleine en grotere Reynaertverhalen die schriftelijk gefixeerd werden en nadien samengebracht werden in anthologieën die de naam kregen van de *Roman de renart*. Later ontstonden in het Frans nog andere werken waarin de vos een hoofdrol speelde. Zo waren er o.a. *Le couronnement de renard*, opgedragen aan de nagedachtenis van de in een tornooi gesneuvelde graaf Willem van Dampierre († 1251) en het reeds genoemde *Renart le bestourné*, beide scherpe aanklachten tegen de bedelmonniken. Vermelden we tenslotte nog de allegorische *Renart le nouvel* (1281) van Jacquemart Gielée.

Reynaert I en II

De Franse *Roman de renart* was dan weer de bron voor een Duitse (*Reinhart fuchs*) en een Vlaamse *Reynaert* (*Van den vos reynaerde* naar de titel in rubriek in het Comburgse handschrift, ook nog aangeduid als de *Reynaert I*). De auteur van deze magistrale *Reynaert* was een Oostvlaming waarvan we enkel met zekerheid weten dat hij Willem heette en dat hij vroeger reeds de *Madocke* had geschreven, een werk waarvan ons geen snippet meer is overgeleverd. De Vlaamse *Reynaert* ontstond wellicht kort voor of na 1250. Net als het auteurschap (Willem van Bodelo ?, Magister Wilhelmus Physicus ?) blijft de datering van dit meesterwerk problematisch. Het antwoord op de vraag naar de ontstaanstijd was het onderwerp van vele polemieken. Noch de voorstanders van een vroege (eind twaalfde eeuw) noch die van een late (1260-1270) datering hebben het laken overtuigend naar zich toe weten te trekken. Feit is dat het Vlaamse Reynaertverhaal schatplichtig was aan het Franse en niet omgekeerd.

Ruim een eeuw na het ontstaan van *Van den vos reynaerde* schreef een anoniem Zuidoostvlaams dichter een vervolg op het verhaal van Willem. Deze laat-veertiende-eeuwse *Reynaerts historie* (geschreven tussen 1375 en 1400) vertrok van het toen ongetwijfeld populaire verhaal van Willem. In een eerste deel wordt het oude Reynaertverhaal op enkele punten na (toevoeging van

moralisering en veranderingen die nodig zijn om het verhaal te kunnen vervolgen) vrij nauwkeurig gevolgd. In deel twee wordt het verhaal verder verteld op hetzelfde stramien: een verlenging van de hofdag, een aantal nieuwe aanklachten en nieuwe pogingen van de vos om het hof te corrumperen. Een magistrale analyse van de vossefiguur en de strekking van dit werk is te vinden in *De waarheid als leugen* (Utrecht, HES, 1986) van Dr. Paul Wackers.

Reynaert de vos leefde doorheen de hele middeleeuwen in vele verhalen in de volkstaal, die zowel oraal als schriftelijk werden vastgelegd. Meermaals was hij de dood nabij zoals in de Franse branche *La mort et la procession de renart*, waar hij tijdens een schaakspel met Isegrim zijn hele bezit en ten slotte ook zijn geslachtsdelen op het spel zet, in zwijm valt en bijna levend wordt begraven. In Duitsland stierf het vosseverhaal zelf bijna uit, want de *Reinhart Fuchs* heeft blijkens de overlevering weinig of geen succes gehad. De vos redde zich echter steeds en geerde verder.

Ideologie

In de laat-middeleeuwse literatuur en iconografie was de vos een symbool van het kwaad, van de list, de hypocrisie en de leugen. Zijn verschijning in glasramen, in koorgestoelten en ander kerkelijk houtsnijwerk en in de marges van verluchte handschriften is telkens zo te verklaren.

De vos veranderde niet alleen van gedaante, hij veranderde ook meermaals van publiek. Door de opkomst van de boekdrukkunst zegt hij zijn vroegere publiek (in eerste instantie geestelijken en edelen en later rijke patriciërs) ten dele vaarwel en verovert hij nieuwe lagen van de gemeenschap (burgers en schoolgaande jeugd). Het Latijnse Reynaertverhaal van Boudewijn de Jonge (ca. 1279) was een van de eerste handschriftelijke teksten die gedrukt werden (ca. 1474). Al vlug werden in Gouda en Delft Nederlandstalige Reynaertjes gedrukt en via deze versies van *Reynaerts historie* werd Europa veroverd. Via een prozadrukje uit 1479 trok Reyn naar Engeland waar de befaamde drukker W. Caxton in 1481 *Reynard the fox* uitgaf en via een rijmuncunabel van Henric van Alckmaer belandde het vosseverhaal in Lübeck (1498, *Reinke de vos*). Het is dus de laat-veertiende eeuwse Reynaerttekst en niet *Van den vos reynaerde* die als scharniertekst diende voor Reynaerts Europese avonturen die hem via Goethe (*Reineke Fuchs* uit 1794) deden belanden in wat men de "wereldliteratuur" pleegt te noemen. In Noord- en Zuid-Nederland bleef de vos ondertussen verder leven in de volksboekjes en schooluitgaven (te Antwerpen o.a. bij Plantijn en bij de Verdussens gedrukt) en dit ondanks het feit dat het boekje in 1570 op de Index Librorum Prohibitorum verscheen. Grote vereenvoudigingen en verminkingen waren hiervan het gevolg. En weer leek het of de vos stilletjes dood ging.

Op het moment dat het Reynaertverhaal in het begin van de negentiende eeuw in de periferie van het literaire bedrijf aanmodderde als kinder- en fabelboekje werden onder impuls van de Duitse romantici en de opkomende Vlaamse beweging in de middeleeuwen sporen gezocht van een groots verleden. Die sporen vond men ook in de literatuur. Vele kloosterbibliotheken, private en openbare handschriftenbewaarplaatsen werden daarom uitgekamd op zoek naar middeleeuwse codices. En zo kwamen de handschriftelijke teksten van de *Reynaert* aan de oppervlakte. Vanaf 1834-36 kwam de vos in zijn middeleeuwse gedaante weer op het voorplan door de uitgaven en studies van Jacob Grimm en Jan Frans Willems. Toch had die vos dan weer vele negentiende-eeuwse trekjes : hij kaderde in een burgerlijke en nationalistische ideologie.

Steeds andere maskers

De laatste honderdvijftig jaar nam de vos honderden vermommingen aan. Want net zoals de middeleeuwse vos is zijn moderne dubbelganger een specialist van de vermomming. De schijnheilige monnik en de pelgrimerende boeteling werden vervangen door een in vossevel geklede Vlaamsnationalist (Paul de Mont, 1924), een inciviek (Piet Punt, 1948), een socialist (Louis Paul Boon, *Wapenbroeders*, 1953), etc. Reynaert werd veelvuldig gebruikt in de strijd tussen diverse ideologieën. Vele van deze bewerkingen maakten de vos bekend, populair, veranderden zijn uiterlijk. Reynaert de schurk werd een schelm, een deelgenoot van de kleinen en machtelozen. Hij werd in sommige bewerkingen een verdediger van de Vlaamse zaak, een vertegenwoordiger van de Vlaamse volksziel, een schertsende Tijn Uilenspiegel. Deze recente naleving van het Reynaertverhaal was tot voor kort nauwelijks in kaart gebracht. Hierin kwam gedeeltelijk verandering door de publikatie van *De gecastreerde neus*, een boeiende cultuurhistorische studie over enkele obscene passages uit de Reynaertverhalen van de Leuvense hoogleraar Jan Goossens en door het verschijnen van het tijdschrift *Tiecelijn. Nieuwsbrief voor Reynaerdofielen*, waarin juist de moderne Reynaertnaleving centraal staat.

Sinds het begin van deze eeuw is de vos actief op zowat alle terreinen van de cultuur met een verbazingwekkende creativiteit : op doek, in ex-libris en grafiek, in poppenspelen, massaspelen, toneelopvoeringen (o.a. door het Vlaamse Volkstoneel in de bewerking van Paul de Mont), voordracht (Joost Noydens, Tine Ruysschaert) en opera (o.a. *Reinaert de Vos* op tekst van Rafaël Verhulst en op muziek van August de Boeck). Reynaert is nauwelijks halt toe te roepen. Generaties lang verscheen hij in wisselende vormen voor een wisselend publiek.

Dear Fox

Thans komt een nieuwe *Reynaert* op de planken, nl. *Dear Fox*, een

musical (of beter "opera-1" want het hele stuk wordt gezongen) van de Vlamingen Dirk Stuer en Daniël Ditmar. Het betreft een volledig nieuw Reynaertverhaal, zorgvuldig opgebouwd met gegevens uit de hele Reynaerttraditie. Het verhaal is in grote mate ontleend aan *Van den vos reynaerde* (de klacht van Cantecleer, de dagingen, de openbare biecht, de koningslist) en wordt vervolledigd door het grote duel uit *Reynaerts historie*. Men zou dus kunnen stellen dat de gehele *Reynaert II* als voornaamste brontekst kan beschouwd worden.

Het verhaal begint op de vooravond van Pinksteren. Er heerst chaos in Ermenrijk, het land van koning Nobel. We maken kennis met ongere figuren die stelen en helen en mekaar bedriegen en die zich bewegen tussen casino's en bordelen. Ineens vlucht de ongere bende weg : Reinaart is op komst. Alleen de wolvin Hersinde en de raaf Tiercelijn, kaas in de bek, blijven. Rein eigent zich het achtergelaten gestolen goed onmiddellijk toe en bemerkt zijn minnares Hersinde. Tiercelijn, spelbreker, moet weg en dat gebeurt nadat Reinaart hem zijn kaas afhandig heeft gemaakt door op zijn ijdelheid in te spelen. Reinaart en Hersinde spelen hun spel. En dit terwijl Hermelijn thuis braafjes zit te wachten op de echtgenoot en terwijl aan Nobels hof de vermoorde kip Coppe, vrouw van Cantecleer, wordt binnengebracht. Onder impuls van hoorndrager Isegrim — hij wil de vos laten hangen — wordt beslist een bode naar Reinaart te sturen. Ook de kerkelijke overheid (Butseel en Belijn) doet haar best om de vos te laten verdwijnen. De vos moet zich verantwoorden voor zijn moorddadig gedrag. Ondertussen snelt Grimbeert de das naar zijn vriend Reinaart om hem op de hoogte te brengen van het nakende ongeluk. Reinaart verblijft bij de koningin van Onderland, de demonische Ruckenau. Ruckenau bezit magische krachten, voorspelt de toekomst — zo aan Leona de koningin : de troon is in gevaar! — en spreekt bezweringsformules uit. Reinaart heeft het best naar zijn zin bij de sensuele slang en haar drie onweerstaanbare helpsters, de poema Bafana, de jaguar Botsima en de lynx Buba.

Bruuns bodetocht loopt slecht af. Hij laat zich drogeren en in een wilde honingdroom bekent hij zijn liefde voor koningin Leona. Het gevolg van deze majesteitsschennis is een vreselijke afranseling. Ook Tybert, de tweede koningsbode, mislukt. In het Boek der Wijsheid leest ze dat ze een hoogmoedig wezen is dat ten val moet komen. Uiteindelijk is het de das die de vos mee naar het hof krijgt. Reinaart verschijnt niet onmiddellijk. Pas nadat Ruckenau de massa "behekt" heeft en het hooft tot een hellefeest heeft omgetoverd, komt de vos tevoorschijn. Reinaart wordt door de koning tot de galg veroordeeld zonder enige vorm van proces. Het afscheid van de geliefde Hersinde valt zwaar. Reinaart weet de scheve situatie toch nog recht te zetten door in zijn laatste woorden te gewagen van een complot tegen de koning en een goudschat. Hij belooft iedereen een deel van dit gouden kalf. Alleen Isegrim heeft de vos door. Het komt tot een duel. Tijdens de nacht wordt de wolf klaargestoomd door Bruun en Tybert. Reinaart ziet in een vi-

"Dear Fox" door het Kon. Ballet van Vlaanderen - Musical. Brigitte Derks als Leona, de leeuw.

sioen zijn vier vrouwen, wordt door Ruckenau betoverd met de magische spreuk "Blaerde scaeye con sal penis carsby gor sous abe firmis" en krijgt de opdracht "Scheer je kaal en maak je glad met olie, tussen kop en gat". Hij moet zich met zijn eigen urine besprenkelen. De toverspreuk en een aantal ongeoorloofde trucs helpen de vos aan de overwinning. Isegrim en companen worden gekerkerd. Hersinde kiest voor haar echtgenoot. Reinaart krijgt genade en wordt gelauwerd. En zijn naam wordt ingeschreven in het "Gouden boek der Macht". De vos keert terug naar zijn vrouw Hermelijn.

Reynaert en Ruckenau

Dirk Stuer en Daniël Ditmar baseerden zich op bestaande verhalen en scènes en hebben die verweven tot een nieuw, creatief en evenwichtig geheel. De verschillen tussen *Dear Fox* en de Middelnederlandse verhalen zijn hoofdzakelijk te situeren op twee vlakken, nl. m.b.t. de personages en tot het slot van het verhaal. Die twee verschillen bepalen meteen het karakter van *Dear Fox*. In de middeleeuwse Reynaerttraditie hebben bijna alle dieren een eigen karakter en naam, die constant blijven doorheen de verschillende verhalen. Dit neemt niet weg dat een dier in de ene versie negatiever getekend wordt dan in de andere. In de musical zijn naast enkele kleine veranderingen (Coppe is de vrouw i.p.v. de dochter van Cantecleer, Butseel wordt een geestelijke gans, etc.), enkele verschuivingen merkbaar die invloed hebben op de macrostructuur van het werk. Reynaert de vos is een kind van onze tijd geworden. Zijn karakter blijft, net als dat van zijn middeleeuwse beeld ambigu. Hij blijft een dief en een leugenaar. Toch wordt de vos voornamelijk positief getekend. Hij is het individu dat ten strijde trekt tegen onrecht. Hij is een levenskunstenaar en een aanbieder van vrouwelijk schoon.

De grootste metamorfose onderging de figuur van Ruckenau, een eigen creatie van de anonieme auteur van *Reynaerts historie*. In *Reynaert II* is zij een apin, de "moeye" of de tante van Reynaert, echtgenote van Reynaerts oom Martin, "des biscops van Cameriken advocaet" (B 4411). Zij is het die de vos redt van de ondergang en ze stelt zich op als de advocaat van de Reynaertclan. Haar tussenkomst (ruim 300 verzen lang) is een keerpunt in het verhaal. De voornaamste bekommernis van deze occulte en demonische figuur is het scheppen van verwarring aan het hof. Hoewel zij nergens expliciet als afzichtelijk wordt beschreven (in tegenstelling tot een andere apin in het verhaal), bezit zij bedenkelijke kwaliteiten en wordt ze geassocieerd met vuiligheid en valsheid. Haar naam, "Rucke-nauw", verwijst naar de stank "flinke of scherpe stank". Zij is het ook die Rein de raad geeft zich in te smeren met olie en urine. Ook de namen en bezigheden van haar kinderen spreken voor zich. Biteluus haalt luizen en vlooiën uit de kleren van boeren en zwervers, Hatenet verzamelt neten uit de onverzorgde haren van wellustige dienstmeisjes die zich 's nachts overleveren aan losbandigheden en Vuulromp is een vuile dommerik. Stuer en Ditmar herschiepen de drie smerige kinderen

in drie verleidelijke dienaressen en Ruckenau zelf werd een sensuele slang. Tegenover de middeleeuwse Reynaertliteratuur met zijn uiterst negatief vrouwenbeeld krijgen we in *Dear Fox* een positieve uitwerking en een accentuering van de vrouw in verschillende gedaanten: Hermeline, de echtelijke vrouw, Hersinde, de overspelige liefde, Ruckenau, de sensuele raadgeefster en Leona als de geheime beschermvrouw.

Een happy-end

Een tweede opvallend verschil ten opzichte van de oude Reynaertverhalen is het slot van de musical. In *Van den vos reynaerde* wordt "den fellen mitten roden baerde" vogelvrij verklaard. In *Reynaerts historie* eindigt hij als raadgever van de koning en het hof. Hij wordt volledig in ere hersteld en keert naar huis terug. Oppervlakkig gezien is er dus een formele overeenkomst tussen *Reynaert II* en *Dear Fox*. Inhoudelijk leunen de twee Middelnederlandse boodschap en mensvisie naar voren. Deze *Reynaerts* zijn twee van de meest zwartgallige werken uit onze letterkunde. Dit wordt vooral in *Reynaerts historie* duidelijk: aan Nobels hof heerst trouw noch gerechtigheid. De valse raad, de leugen en de hypocrisie zegevieren. De wereld aan het hof is er een van onkuisheid, verraad en hoogmoed. Reynaert, de verpersoonlijking van deze ondeugden wordt dé vertrouwenspersoon.

In *Dear Fox* is het einde positief. Reynaert is de triomfator. De echtelijke liefde overwint: "Nooit zal men ons scheiden, niemand haalt ons uit elkaar". Het einde is een typisch blijspelslot en werd op maat gesneden van de eisen van het musicalgenre. Hierin komt het duidelijkst het positieve van deze "dear fox" naar voren.

Naast de boeiende plot maakt vooral de subtiële taal dit stuk tot een festijn. Snelle opeenvolging van alliteraties en associaties, knappe symboliek, gekruid met fijne ironie en felle humor maken van de tekst een boeiend avontuur. Vele eeuwen na de *Van den vos reynaerde* en *Reynaerts historie* is er een nieuw Reynaertverhaal dat zijn weg zoekt, op queeste gaat naar erkenning. De musical-afdeling van het Koninklijk Ballet van Vlaanderen, die het stuk in wereldpremière bracht op 15 september, heeft een goede keuze gemaakt. De Reynaertliteratuur is een nieuwe telg rijker en het is m.i. sinds *Wapenbroeders* van Louis Paul Boon geleden dat de Reynaertmaterie met zoveel creativiteit bewerkt is.